

I. Dünya Savaşıyla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri

Turkish Martyrdoms Built Abroad for the Soldiers Who Were Killed or Taken to Different Countries as Captive During WWI

Cengiz Dönmez*

Özet

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya, Irak, Sina- Filistin-Suriye, Yemen, Hicaz, Süveyş Kanalı, Çanakkale, Galiçya, Makedonya, Romanya, İran ve Libya cephelerinde savaştığı, fakat sonunda müttefikleriyle birlikte yenildiği ve çeşitli yönlerden büyük kayıplar yaşadığı bir savaştır. Bu savaşta yüz binlerce askerimizin şehit ve esir düşmesi bu kayıpların en acısıdır. Savaş esnasında cephelerde şehit olanlar oralarda defnedilmişlerdir. Düşmana esir düşenler ise; ki en çok İngilizlere sonra Ruslara, Fransızlara, İtalyanlara, Rumenlere ve Yunanlılara esir düşülmüştür, çeşitli esir kamplarına götürülmüş ve birçoğu o kamplarda vefat etmişlerdir. Savaşın sonraki süreçte, başta Lozan Antlaşması olmak üzere çeşitli uluslararası antlaşmalara dayanılarak, gerek savaş bölgelerinde gerekse Türk askerlerin götürüldüğü esir kamplarının bulunduğu ülkelerde, yani toplam 26 ülkede 54 adet Türk şehitliği yaptırılmıştır. Bu şehitliklerin 36'sı savaşın geçtiği bölgelerde, 18'i de esir düşen askerlerimizin götürüldükleri esir kamplarının olduğu yerlerde dir.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Esir, Esir Kampı, Şehit, Yurtdışındaki Türk Şehitlikleri.

Abstract

The Ottoman State fought on the Caucasian, Iraqi, Sina- Palestinian-Syrian, Yemen, Hijaz, Suez, Canakkale, Galician, Macedonian, Romanian, Iranian and Libyan frontiers during World War I. However, The Ottoman State and its allies were overwhelmed, and experienced a great loss in this war. To our great sorrow, hundreds of thousands of soldiers were killed and held captive. The martyrs who were killed in the frontiers were buried where they died. Those who were held captive - mostly by the English and the others like the Russian, French, Italian, Romanian and Italian- were taken to captive camps, and passed away there. After the war, based on different international treaties notably Treaty of Lausanne, 54 Turkish Martyrdoms were built in 26 countries where the war took place or Turkish captives were taken to. Of these martyrdoms, 36 are in the areas where the war took place while 18 are in the areas where our soldiers were held captive.

Key Words: World War I, Captive, Captive Camp, Martyr, Turkish Martyrdoms Abroad.

Giriş

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşına İttifak Devletlerinin yanında girmiş ve Kafkasya, Irak, Sina- Filistin-Suriye, Yemen, Hicaz, Süveyş Kanalı, Çanakkale,

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi öğretim üyesi. e-mail: cdonmez@gazi.edu.tr

Galiçya, Makedonya, Romanya, İran ve Libya cephelerinde savaşmıştır.¹ 1914-1918 yılları arasında süren savaşta, yaklaşık 2.500.000 kişilik Türk ordusu ile 5-6 milyonluk düşman orduları karşı karşıya gelmiştir. Aslında bu savaşta belki de öncelikle vurgulanması gereken husus, Türk tarafının askeri açıdan silah, cephane ve teçhizatın yanında insan kaynakları konusundaki eksiklikleri ve bunların etkin kullanımıyla ilgili bazı hataları olduğudur. Örneğin çeşitli malzeme eksiklikleri bir yana, tümenlerimiz tam kadrolu tümenler değildir ve çoğu zaman alay hatta tabur seviyesindedir. Başta Doğu cephesi ile Irak ve Suriye cephelerinde olmak üzere eksik kadrolu zayıf tümenler çoğu yerde iki, dört, altı kat hatta bazı yerlerde sekiz ve on dört kat düşmana karşı savaşmışlardır. Yine bu savaşta, Türk ordusunun sevk ve idaresinde bazı hatalar da yapılmıştır. Şöyle ki; mesela Çanakkale zaferinden sonra 26 tümen ki 1916 yılında bütün ordunun yarısıdır, Trakya ve Marmara bölgesinde serbest kalmıştır. Bunların süratle diğer cephelere sevk edilmesi gerekmektedir. Doğu cephesinde Ruslar kış taarruzu başlatmışlar, Irak ve Suriye'de de kuvvete ihtiyaç vardır. Bu 26 tümen-den Galiçya, Romanya ve Makedonya'ya ikişer tane olmak üzere 6 tümen gönderilmiştir. Bunun nedeni savaşın kesin sonuç yeri olarak görülen Avrupa'da Alman müttefiklerine yardım etmektir. Diğerleri de gecikmeli olarak cephelere kaydırılmıştır. 1917 yılında, Irak ve Suriye'de artan kuvvet ihtiyacı üzerine bir yıl önce Galiçya, Romanya, Makedonya'ya gönderilen tümenlerin bir kısmı geri çekilerek çok uzun bir yolculuktan sonra bölgeye kaydırılmıştır. Demiryolu yetersizdir ve bir tümeni çekmek için kırk katar gerekmektedir. Savaş şartlarında bir tümeni batıdan doğuya üç aydan önce kaydırmak mümkün değildir. Dolayısıyla bu uygulamalar gereksiz yorgunluklara, gecikmelere ve beraberinde birçok sorunlara sebep olmuştur. İşte bir taraftan tümenlerin dağılımındaki bu hatalar bir taraftan lojistik destekteki yetersizlikler adeta cepheleri kilitlemiştir.² Doğal olarak bu durum Osmanlılar açısından savaşın seyrini değiştirmiş ve büyük kayıplara sebep olmuştur.

Yaşanan bu olumsuzluklar sonucu I. Dünya Savaşında toplam 375.000 askerimiz şehit³, 202.000 askerimiz de esir düşmüştür.⁴ Bunlarla birlikte Mondros Mütarekesine kadar 400.000 yaralı, 240.000 hastalık sebebiyle ölüm, 35.000 alınan yaralar sonucu ölüm, 1.560.000 hasta, firar, kayıp vs sebeplerle yaklaşık 2.750.000 askerimizin savaş dışı kaldığı hesaplanmaktadır.⁵

Bu bağlamda örneğin Çanakkale cephesinde 207.696 savaş dışı kalmış askerlerimizin 57.263'ü şehit düşmüştür. Bu sayının 11.178'i kayıp diğerleri yaralı, hava değişimi, hastalık sonucu ölüm ve hastaneye götürülenler ile esir düşenlerdir. Yine Sina, Filistin, Suriye, Irak, Hicaz, Asir, Yemen'deki muharebelerde

1 İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTT Basımevi, Ankara 1993, s.51-52

2 Mahmut Boğuşoğlu, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yayınları, Haziran 1999, s.13-15

3 A.g.e., s.40.

4 Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.353.

5 A.g.e., s.57-58.

binlerce askerimiz şehit düşmüştür. Ruslarla Sarıkamış, Erzurum, Galiçya ve diğer savaş alanlarıyla yapılan muharebelerde toplam Türk kaybının 200.000'e yaklaştığı tahmin edilmektedir. Burada sadece Sarıkamış'ta 60.000 askerimiz şehit düşerken⁶, diğer cephelemlerle birlikte şehit ve yaralıların sayısı 130.000 – 140.000'i bulmuştur. Bunların yanında Romanya cephesinde 412, Makedonya cephesinde 19 şehit askerlerimiz olmuştur.

I. Dünya Savaşında 202.000 askerimiz de esir düşmüştür. En çok esir İngilizlere sonra sırasıyla Ruslara, Fransızlara, İtalyanlara, Rumenlere ve Yunanlılara düşmüştür. I. Dünya Savaşında sadece Çanakkale cephesinde 11.178 kayıp askerden bahsedilmektedir ki, bunların büyük çoğunluğu İngilizler ve Fransızlara esir düşmüşlerdir. İngilizlere Sina, Filistin, Suriye, Irak, Hicaz, Asir, Yemen'deki muharebelerde 120.000'in üzerinde esir verilmiştir. İngilizler Hicaz-Asir-Yemen cephelemlerinde esir olan askerlerimizi Mısır'daki kamplara; Sina-Filistin-Suriye ve Irak cephelemlerinde esir olanları da önce Mısır'a⁷ sonrada büyük bölümünü Hindistan ve Burma'ya olmak üzere çeşitli yerlere götürmüşlerdir. Hindistan ve Burma'ya götürülenler cephelemlerdeki diğer birliklere göre nispeten öncü ve zinde olanlardır ki, kasıtlı olarak buralara gönderilmişlerdir. Çünkü İngiliz Genelkurmayı ileriye yönelik muhtemel bir harekatta Osmanlı ordusunun zinde kuvvetleriyle genç kadrosunu cephe hattından uzak tutmak istemektedir.⁸ Amaç onların Anadolu'ya dönmelerini önlemek ya da geciktirmek ve Anadolu işgalinde tekrar silahlı hareket için gerekli kadronun oluşmasına imkân vermemektir.⁹

Fransızlarla özellikle Çanakkale cephesindeki muharebelerde esir düşen binlerce ekserlerimiz vardır. Bu askerlerimiz önce Limni adasının Mondros şehrinde tutulmuşlar buradan Korsika Adasına sonra da çeşitli işlemlerde çalıştırılmak üzere Fransa'ya götürülmüşlerdir. Bu bağlamda 1158 asker Fransa'daki çeşitli çalışma kamplarına götürülmüştür.¹⁰ Bunların yanında bu dönemde Fransa'da yaşayan sivil Türk vatandaşlar da, Osmanlılar Fransızlarla savaşta girdiği için düşman sayılarak, 1915 Ocak ayından itibaren toplama kamplarına alınmaya başlanmış ve bu sayı Şubat 1917'de 324'e ulaşmıştır.¹¹

6 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III, Kısım 1, TTK Basımevi, Ankara 1983, s.370.

7 Mısır'daki esir kamplarının en önemli özelliklerinden biri, savaş sırasında ve sonrasında yaygın şekilde hastalıkların görülmesi olmuştur. Kolera, verem, berberi, sıtma ve dizanteri oldukça yaygındır. Esir kamplarının büyüklüğüne göre günde 400-500 kişi revire çıkmaktadır. Kamplarda, esirlerin salgın hastalıklara yakalanmaması, dezenfekte edilmesi için kimyasal ilaçlar kullanılmıştır. Kimyasal ilaçlar kullanılırken esirler tamamen elbiselerinin çıkarılmış ve sıvı havuzlarının içine sokulmaya zorlanmıştır, bu havuzlara giren pek çok askerimizin, gözlerine giren kimyasaldan dolayı kör olmuşlardır. Bunlar hatıratlarda dile getirilmiştir. Bu açıdan Mısır'daki esir kampları dikkati çekicidir. (Mithat Atabay,"3000 Askerimizin Yattığı Mısır Türkiye İçin Dikkate Değer Bir Toprak Parçası", Mithat Atabay'ın 27.08.2013 tarihinde AA Muhabiri Mehmet Bayer'e yaptığı açıklama, yayınlayan Kamuran Akkuş, www.Haber 3.com)

8 Ergun Hiçyılmaz, "Hindçin'de Esir Türkler", *Yeniüzyıl Gazetesi* 29 Aralık 1996.

9 Ergun Hiçyılmaz, *Esir Kampları*, Bilgekarınca Yayınları, İstanbul 2010, s. 92.

10 Taşkiran, *a.g.e.*, s.74.261-281.

11 *A.g.e.*,s.283-284.

Gazi

Akademik
Bakış

139

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

İtalyanlara ise Trablusgarp ve Bingazi cephelelerinde toplam 44'ü subay ve 56'sı erbaş ve er olmak üzere 100 askerimiz esir düşmüştür.¹²

Ruslarla yapılan muharebelerde Sarıkamış, Erzurum, Galiçya ve diğer savaş alanlarıyla birlikte 60.000-70.000 esir verilmiştir. Esirlerimiz Sarıkamış, Kars ve Tiflis istasyonlarından Azerbaycan, Moskova, Ukrayna, Astarhan ve Sibirya gibi Rusya'da çok dağınık kamplara götürülmüşlerdir.

Romanya cephesinde ise, Türk askerlerinden 500-600 kadarı Rumenlere esir düşmüştür. Makedonya cephesinde onlarla ifade edilebilecek esir verilmiştir. İngilizlerin bu esirleri Selanik'teki esir kamplarına götürdükleri sanılmaktadır.¹³

Bu cephelelerde çeşitli devletlere esir düşen askerlerimizin pek çoğu maalesef bir daha geri dönememişler ve götürüldükleri ülkelerdeki esir kamplarında, esaret altında, çeşitli işkencelere maruz kalarak¹⁴ büyük sefalet ve yokluk içinde ve birçok salgın hastalıkla boğuşarak hayatlarını kaybetmişlerdir.

Daha sonra hem savaş alanındaki (o dönemde Osmanlı topraklarıyken bu gün sınırlarımız dışında kalan) ülkelerde şehit düşen, hem de esir edilerek diğer ülkelerdeki esir kamplarına götürülen gazilerimizin, öldükten sonra defnedildikleri yerlerde, başta Lozan Antlaşması¹⁵ olmak üzere, çeşitli uluslararası antlaşmalara dayanılarak Türk şehitlikleri yapılmıştır. İşte bu çalışmada I. Dünya Savaşıyla ilgili Türk şehitlikleri toplu olarak, genel hatlarıyla ele alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

I. Dünya Savaşıyla İlgili Türk Şehitlikleri Yapılan Ülkeler ve Şehitliklerin Adları

Bu ülkeler ve şehitlikler şunlardır: Almanya (Berlin), Azerbaycan (Bakü, Fatmayı, Gobustan, Göyçay, Maştaga, Neftçala, Nahçıvan, Salyan), Bulgaristan (Varna), Çek Cumhuriyeti (Hodonin, Pardubice ve Valasske), Fransa (Çanakale), Hindistan (Bellary, Sümerpur), Irak (Bağdat, Kut), İngiltere (Man Adası), İran (Selmas), İsrail (Ramle, Beer Sheva, Gazze, Zeytindağı ve Zahle, Hint Harp Mezarlığı, Tul Karem ve Şeria Vadisinde Eria), İsveç (Haparanda), Kuzey

12 A.g.e., s.309.

13 A.g.e., s.74.

14 Bu konuda özellikle esir Türk askerlerinin yazdığı mektuplar, yapılan işkenceler hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Örneğin Yunanistan'da esir Türk ordusu komutanlarından Cafer Tayyar Bey Türk esirlerine yapılan eziyetleri anlatan mektubunda; "...Cephelelerde yaralı olmayarak esir edilen subayların tamamının elbiselerinin soyulduğunu, paralarının alındığını ve dövüldüklerini, ... Türk erlerin de çeşitli işlerde çalıştırıldıklarını, kendilerine ara sıra yemek verildiğini ve çıplak ve sefil vaziyette yaşattırıldıklarını ve en küçük sebeplerle dövüldüklerini" anlatmaktadır. (*Cepheden Mektuplar*, Osmanlı Devleti'nin 700'üncü Kuruluş Yıldönümü, TC Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.141.)

15 Lozan Barış Antlaşmasının 124,125,126,127,128,129,130,131,132,133,134,135,136. maddeleri mezarlıklarla (şehitliklerle) ilgilidir. Ve konu çok yönlü bir şekilde ele alınarak düzenlenmiştir. Bkz. İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.133 vd.

Görüş

Akademik
Bakış

140

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (Çanakkale), Macaristan (Galiçya/Budapeşte), Malta (Malta), Mısır (Kahire, İskenderiye), Myanmar (Thayetmo, Meikhtila), Polonya (Krakow), Romanya (Bükreş, Slabozia, Braila), Rusya (Krasnoyarsk), Sırbistan (Belgrad), Suriye (Katma), Suudi Arabistan (Hicaz/Abha), Ukrayna (Gutisko, Verhnya Lıpıtsya, Lopusnya, Meçişçiv, Pukow, Rohatin), Ürdün (Salt), Yemen (Yemen), Yunanistan (Pire).

I. Dünya Savaşıyla ilgili 26 ülkede toplam 54 adet Türk şehitliği bulunmaktadır. Bunlardan otuz altısı savaşın geçtiği bölgelerde, on sekizi de esir düşen askerlerimizin götürüldükleri esir kamplarının olduğu yerlerdedir. Bu şehitlikler, Milli Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Türk Şehitlikleri ve Anıtları Vakfı ve Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) gibi kurum ve kuruluşlar tarafından inşa edilmişlerdir. Halen bu kurum ya da bağlı kuruluşlar tarafından bakımları yapılmaktadır.

Şimdi bu ülkelerde yer alan şehitliklerimizi ele almaya çalışalım.

1. Almanya

1.1. Berlin Türk Şehitliği

Osmanlı Sultanı 3. Selim'in, Prusya Kralı 3. Friedrich Wilhelm nezdindeki ilk daimî sefiri Ali Aziz Efendinin, Berlin'de 29 Ekim 1798 günü vefat etmesi üzerine, o devirde İstanbul'a nakil imkânı olmadığı için, Kral 3. Friedrich Wilhelm, Tempelhof civarında parasını kendi ödeyerek bir parça toprak satın almış ve burayı Ali Aziz Efendi'nin defnine tahsis etmiştir. Böylelikle bir Türk Mezarlığı halini alan yerin gerçek bir şehitliğe dönüşmesi, I. Dünya Savaşı sırasında yaralanıp tedavi için Almanya'ya getirilen Osmanlı askerlerinden hayatını kaybedenlerin buraya gömülmesi ile olmuştur. Daha sonra da resmen „T.C. Milli Savunma Bakanlığı Berlin Türk Şehitliği“ adını almıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 200'ü bulan mezarların halen 150 kadarı muhafaza edilmektedir. Şehitliğin bulunduğu 2.550 metrekarelik arazi T.C. Millî Savunma Bakanlığı adına tapulanmıştır. Berlin Türk Şehitliği'nin önemli bir özelliği buranın cumhuriyetin ilânından sonra doğrudan Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasıdır. 1924–1990 yılları arasında Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı kalan arazi bu yönüyle dünyada bir ilktir. 2005 yılında iki minareli bir cami inşaatı kararı alınınca arazi Diyanet İşleri Başkanlığına devredilmiştir. Bugün bu arazi üzerinde 5000 kişilik Berlin Şehitlik Cami ve kültür merkezi mevcuttur.¹⁶

2. Azerbaycan

Azerbaycan, Türkiye'yle Türk dünyası arasında köprü olması ve geçmişte Türkiye'nin bu bölgeyle ilgili Turancılık politikaları sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle 1918'de kurulan Kafkas İslam Ordusu komutanlığına Kardeşî Enver Paşa tarafından atanan Nuri Paşa Gence'ye 25 Mayıs 1918'de ulaştığında Kafkas İslam Ordusu'ndaki asker sayısı, Azerbaycan kolordusundan yapılan

16 Yasin Uygur, "Türk Şehitliği Avrupa'ya Örnek Olacak", *Aksiyon Dergisi*; 1 Ağustos 2005.

Gazi

Akademik
Bakış

141

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

bin kişilik takviyeyle on iki bine ulaşmıştı. 25 Mayıs–17 Kasım 1918 tarihleri arasında cereyan eden harekâta Kafkas İslam Ordusu Gence, Gökçay, Aksu, Kürdemir ve Şamahı istikametinde taarruzla 15 Eylül 1918’de Bakü’yü, daha sonra Karabağ ve Dağıstan’ı düşman işgalinden kurtarmıştı. Ancak Kafkas İslam Ordusu, Bakü’nün kurtuluşu için yaptığı savaşlarda 1130 şehit vermiştir. Bu sebeple Azerbaycan’da birçok yerde Kafkas İslam Ordusu şehitlerinin anıt mezarları bulunmaktadır.¹⁷

2.1. Bakü Türk Şehitliği

Şehitlikte 1918 yılında Rus Ordusu tarafından işgale uğrayan Azerbaycan’a yardım etmek için gelen Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu’ndan şehit olan 1130 askerimiz yatmaktadır.¹⁸ Bu askerlerimizin anısına Bakü Milli Meclisi karşısında 15 Eylül 1999’da yaptırılmıştır. Şehitliğin bakımından Bakü Askeri Ataşeliği sorumludur.

2.2. Fatmayı Türk Şehitliği

Bakü’nün 30 km. batısında iki şehit mezarının bulunduğu şehitliktir. Bakımından Bakü Belediye Başkanlığı’nın sorumlu olduğu şehitliğin yapım tarihi bilinmemektedir. Azerbaycan’da bulunan Türk iş adamlarının ve halkın katkılarıyla 1993 yılında onarılmıştır.¹⁹ Maştaga Şehitliği’ne bağlı olarak bakım ve onarımları yapılmaktadır.

2.3. Gobustan Türk Şehitliği

Şamahı-Bakü yolunun 10. kilometresinde yer alan şehitliğimiz 19 Mayıs 2000 yılında yapılmıştır. Bakımından Bakü Askerî Ataşeliğimizin Sorumlu olduğu Gobustan şehrindeki şehitliğimizde bir şehidimiz yatmaktadır. Anıtın üzerinde: Bu anıt, kardeşleri uğruna canını feda edip “Ayrılır mı Gönül Candan Türkiye Azerbaycan’dan” düsturunu yüreklerimize perçinleyen O muhteşem isimsiz kahramanların anısına 19 Mayıs 2000 tarihinde inşa ettirilmiş olup mevcut mezar bölge halkının isteği üzerine yer değiştirmemiştir.” yazmaktadır.

2.4. Göyçay Türk Şehitliği

Göyçay, Bıgır Köyü yakınında 248 şehidimizin yattığı şehitliktir. Bakımından Bakü Askeri Ataşeliği sorumludur. Şehitlik anıtı 13 Eylül 2002’de inşa edilmiştir.

2.5. Maştaga Türk Şehitliği

Merdekan Şehrinde, Merdekan bölgesindeki yaralılar için hastane olarak tahsis edilen bir okulun bahçesinde bulunan şehitlikte iki şehit yatmaktadır. Mezarların bir kısmı Ruslar tarafından tahrip edilmiş olup bugün sadece 2 mezar yeri bilinmektedir. 1990 yılında yapılan ve bakımı Bakü Askerî ataşeliği tarafından üstlenilen şehitlik, 13 Kasım 2003’de restore edilmiştir.²⁰

17 Mehman Süleymanov, *Azerbaycan’da Türk Şehitlikleri*, Harbi Neşriyat, Bakü 2000, s.68 vd.

18 A.g.e., s.83-109.

19 *Yurt Dışı Şehitlikler*, Osmanlı Devleti’nin 700. Kuruluş Yıldönümü, Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara s.13.

20 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, “Maştaga Şehitliği” Aralık 2013’te alınan bilgi.

Göyçay

Akademik
Bakış

142

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

2.6. Neftçala Türk Şehitliği

Neftçala şehrinin Banke Köyü'nde on şehidin bulunduğu şehitlikdir. 18 Aralık 2001'de yapılmış olup, bakımından Bakü Askerî Ataşeliği sorumludur.²¹

2.7. Nahçıvan Türk Şehitliği

Nahçıvan şehrinde Haydar Aliyev Sarayının yanında temsili anıttır. Karabağ muharebelerinde şehit olan Azerbaycan askerlerinin de gömülü olduğu Şehitler Hıyabanı olarak bilinen yerde bulunmaktadır. Şehitlik 1918–1920 yılları arasında Nahçıvan'daki kardeşlerini Ermeni zulmünden kurtarmaya gelen kahraman Türk askerlerinin hatırasına atfen temsili anıt mezar olarak yapılmıştır. Ayrıca anıt mezardan ayrı olarak sağ ve sol duvarlarda bulunan pirinç levhalar üzerine Nahçıvan'da bulunan Türk askerleri ile ilgili tarihsel süreç özet olarak anlatılmıştır. Bu kapsamda aşağıdaki ifadelere yer verilmiştir: "1917 yılında Çarlık Rusya'sının yıkılmasından sonra Nahçıvan'ı ele geçirmek isteyen Ermeniler silahlanmaya ve Nahçıvan'a vahşice saldırmaya başladılar. Kardeşlerine yapılan bu vahşete kayıtsız kalmayan Türkiye Mayıs 1918'de Binbaşı Halil Bey'i Nahçıvan'a gönderdi. Binbaşı Halil Bey halkı teşkilatlandırarak Ermenilere karşı mukavemet etmeye başladı.

Haziran 1918'de Culfa'daki Yaycı Köyü'ne 10.000 kişilik kuvvetle saldıran Ermeni Andranik 4.000 kadar masum çocuk, kadın ve ihtiyarı vahşice öldürdü. Yapılan vahşet o kadar büyüktü ki ölenleri defnedecek insan bulunamadı ve cesetler günlerce ortada kaldı. Andranik 17 Temmuz'da Nehrem Köyü'ne saldırdı. Nehrem ahalisi bu saldırıya kahramanca karşı koydu. Nehrem'e girmeyen Ermeniler 20 Temmuz'da Nahçıvan'a saldırmaya başladılar. Bunun üzerine Türk Ordusu kardeşlerinin yardımına geldi. Andranik kuvvetlerini dağıtarak Ermeni vahşetine son verdi. Nahçıvan ahalisi kardeş Türk Ordusunu büyük bir sevgi ve coşku ile karşıladı. Nahçıvan'ın müdafaası ile görevlendirilen 1'inci Kafkas Kolordusu Komutanı Kazım Karabekir Paşa 7 Ağustos'ta karargâhı ile birlikte Nahçıvan'a geldi." 30 Mayıs 2001'de yapılan şehitliğin bakımından TSK Bakü Ataşeliği Nahçıvan Yardımcılığı sorumludur.²²

2.8. Şalyan Türk Şehitliği

Azerbaycan'da en son açılan Türk şehitliğidir. Şalyan Türk Şehitliği, Bakü'nün, Kafkas İslam Ordusu tarafından 15 Eylül 1918 tarihinde Ermeni ve Bolşevik çetelerinden temizlenmesinin yıl dönümü kutlamaları çerçevesinde, onarım ve düzenlenmelerden sonra 15 Eylül 2012'de açılmıştır.²³

3. Bulgaristan

Bulgaristan'da I. Dünya Savaşıyla ilgili Varna'da Türk şehitliği bulunmaktadır. Aslında, Şumnu, Eskizağra, Filibe, Pazarcık, Ruscuk, Silistre, Sofya'da da çeşitli

(<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

21 Süleymanov, a.g.e., s.79.

22 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Nahçıvan Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

23 www.trtturk.com.tr/haber/azerbaycanda-turk-sehitligi.html, Aralık 2013.

Gazi

Akademik
Bakış
143
Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

dönemlere ait şehitliklerimiz vardı. Ancak Bulgaristan'ın Komünistler tarafından işgalinden sonra bu şehitlikler ortadan kaldırılmış ve çoğu parsellenerek başka şeylere tahsis edilmiş ya da yol geçirilmiş, park yapılmıştır.²⁴ Bunun yanında I. Dünya Savaşı'nda 15. kolordu mensuplarından şehit olanların yattıkları yerler şehitlik olarak bilinmesine rağmen, Bulgar Hükümetince kasıtlı bir şekilde Türkiye'nin tasarrufuna bırakılmadığından bakımsız kalmış ve kaybolmuştur.²⁵

3.1. Varna Türk Şehitliği

Şehitlikte I. Dünya Savaşı'nda Romanya Cephesi'nde Bulgarlarla birlikte Ruslara karşı yapılan Dobruca Muharebesi'nde şehit olan Yüzbaşı Salih ile bir başçavuş ve 50 kadar şehit erimiz yatmaktadır. Bu şehitler önce Varna'daki Müslüman Mezarlığı içerisinde adına Türk Şehitliği denen bir bölüme defnedilmişlerdir.²⁶ Ancak 1936-1937 senelerinde Varna Belediyesi yeni mezarlık tesis ederken Türklere de yer göstermiş ve bu durum karşısında Varna'daki Türkler, Yüzbaşı Salih ve arkadaşlarının mezarlarını nakil için harekete geçmişlerdir. Türk Genelkurmay Başkanlığının şehitliğin nakli için para yardımıyla bulunmasıyla şehitlerimiz yeni mezarlığa nakledilmiş ve burada yeni şehitlik yapılmıştır. Şehitliğin bakımından Varna Başkonsolosluğu sorumludur.

4. Çek Cumhuriyeti

4.1. Hodonin Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesindeki askerlerimizden yaralı ve hasta olanların getirildikleri muharebe hattı gerisindeki Hodonin Hastanesinde vefat edenlerin defnedildiği şehitliktir.²⁷ Aynı cephede şehit olup Bruno, Kromeriz, Olomouc ve Kosice şehirlerine defnedilen 54 askerinin naaşı da 1959'da Hodonin Şehitliğine nakledilmiştir.²⁸

Türkiye'nin Prag Büyükelçisi İsmail Erez, I. Dünya Savaşında Galiçya cephesinde şehit düşen Türk askerlerinin defnedildiği mezarlığın yerini tespit etmiş buraya bir abide inşa ettirmiştir.²⁹ Hodonin Belediyesi tarafından TC Hükümetine bedelsiz olarak verilen bu yerde, 31 Mayıs 1967 tarihinde yapılan şehitlikte 387 şehit yatmaktadır. Şehitlikteki kitabede "Burada yatmakta Anadolu'nun aslan Mehmet'i mekânı cennet, üstünde Ulu Tanrının rahmeti, anavatan onlara hasret onlar anavatana, yolcu Fatiha oku burada yatana" yazmaktadır. Bakımından Prag Askeri Ataşeliği sorumludur.

24 İhsan Ilgar, *Tarih Boyunca Türk Şehitlikleri*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967 s.24.

25 *Şehitliklerimiz*, MSB İnşaat Emlak ve İskân Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1971, s.101.

26 *Yurt Dışı Şehitlikler*, a.g.e., s.18.

27 Yalçın Özalp, "Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987. s.164. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

28 *Yurt Dışı Şehitlikler*, a.g.e., s.22.

29 Osman Öndeş, "Galiçya'da Garip Kalan Türkler", *Hayat-Tarih Mecmuası*, 1 Şubat 1973, Sayı 1, s.44.

Görüş

Akademik
Bakış

144

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

4.2. Pardubice Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşı sırasında Galiçya Cephesinde savaşıyan askerlerden salgın hastalık ve yaralıların tedavi için getirildiği Pardubice Hastanesinde vefat etmiş olanların bulunduğu şehitlik. 499 askerın defnedildiği şehitliğe Liberec ve Josefov kentinde bulunan 9 şehidin de nakledilmesiyle³⁰ şehitlikte bulunan şehit sayısı 508'e ulaşmıştır. 2001 yılında yapılan şehitliğin bakımından Prag Askerî Ataşeliği sorumludur.³¹

4.3. Valasske Mezirici Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşı Galiçya Cephesi'ndeki 20. Piyade Tümenine bağlı askerlerimizden yaralıların getirildikleri Valasske Mezirici kentinde vefat edenlerin defnedildiği şehitlik. 205 askerın defnedildiği şehitlik, şehir mezarlığının içinde bulunmaktadır. 1998 yılında yapılan şehitliğin bakımından Prag Askerî Ataşeliği sorumludur.³²

5. Fransa

5.1. Çanakkale (Carcassone) Türk Şehitliği

Şehitlik, Carcassone (Karkasson) şehrinde. Fransızlar tarafından 1916 yılında esir alınan Türk askerlerinden elli kadarı Carcassone'a götürülmüşlerdir.³³ Söz konusu esirlerden³⁴ altı askerimiz Ekim 1918, iki askerimiz Kasım 1918 iki askerimiz de Mart 1919'da vefat etmişlerdir. Değişik yerlere defnedilen bu askerlerin cenazeleri 1991 ve 1992 yıllarında Saint Michel Mezarlığının askeri kısmına nakledilmiştir. Şehitlerimizin mezarları, 2007 yılında Genelkurmay Başkanlığımız tarafından "Şehitlik" statüsüne alınmıştır. Bunu takiben, Lozan Anlaşması'nın Türk şehitlerin yattığı yerlerde, mezar anıt ve benzeri yapıların inşasına izin veren hükmü uyarınca Saint Michel mezarlığında bir anıt inşa edilmesi amacıyla Fransa'yla temaslar sürmektedir.

30 Özalp, a.g.t., s.168.

31 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Pardubice Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

32 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Valasske Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

33 Mehmet Çetinkaya, *Vatan Yıldızlardan Uzak mı?*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011, s.119.

34 Çanakkale'de esir düşen askerlerin hikâyeleri, özellikle dış ülkelerde vefat edenlerin ki maalesef pek gün ışığına çıkmadı. Ancak, Fransa'nın farklı şehirlerine götürülen Türk esirlerinin torunları veya onların çocukları, bugün o topraklarda varlıklarını sürdürüyor. Çanakkale Savaşına İzmir'in Tire ilçesinden katılan Tireli Çalık Hüseyin'in ailesinin öyküsü bunlardan biridir. Fransa'nın kuzeyindeki Lille şehrinde yaşayan tarih öğretmeni Vincent Hüseyin Pieterarens, çalışmaları sonucunda dedesi Tireli Çalık Hüseyin'in soy kütüğüne ulaşmıştır. Buradan hareket ederek de Fransa'daki Türk esirlerini doktora tezi olarak hazırlamıştır. Bu çalışma sırasında, Dışişleri Bakanlığı ile askerî arşivlerde iz süren Vincent Hüseyin, Fransa'nın değişik bölgelerine getirilen binlerce Türk askerinin ismine rastlamıştır. Bunlar arasında, Korsika'da çalıştırılan bin kişilik Türk esirleri listesi de mevcuttur. (Emine Dolmacı, "Çanakkale'de Savaştlar Fransa'da Öldüler", *Zaman Gazetesi*, 16 Mart 2008.)

6. Hindistan

Hindistan'daki Türk Şehitliklerinde I. Dünya Savaşı'nda Irak ve Kanal Cephe-lerinde İngilizlere esir düşen Osmanlı askerleri yatmaktadır. Kayıtlara göre o dönemde Hindistan'a getirilen esir Türk askeri sayısı 15.000'dir.³⁵ İngilizler esir aldıkları 15.000 Türk askerini önce Basra'daki toplama kampında tutmuşlar daha sonra Hindistan ve Burma'daki kamplara götürmüşlerdir. Burada askerlerimiz özellikle bakımsızlık, sâri hastalık, zehirlenme ve kamp içi çatışmalar gibi nedenlerle vefat etmişlerdir.³⁶

6.1. Bellary Türk Şehitliği

Şehitlik Karnataka Eyaletinin Bellary şehrindeydir. I. Dünya Savaşı'nda Süveyş Cephesinde, aralarında Ferik Abdüsselam Paşa'nın da bulunduğu 2000 Türk askeri (bu sayı daha sonra 5000'i geçmiştir) İngilizlerce esir alınarak Hindistan'ın ulaşımı en güç noktalarından biri olan Bellary'ye götürülmüştür.

Hindistan'daki esaretin önemli merkezlerinden olan Bellary kampında, Türk askerleri başta kötü muamele olmak üzere paralarına el koymak da dâhil değişik konularda hak ihlallerine maruz kalmış ve büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Bu konuda örneğin Bellary'de esir olan Yozgat'lı zabıt namzedi Abdülkadir'in İstanbul'daki Kızılay Cemiyeti Başkanlığına 1920 yılında yazdığı mektup söylediklerimizin delili durumundadır. O mektubunda; "Muhterem Beyim, İki seneden beri Hindistan'da harp esiri olarak bulunuyorum. Bir sene evvel şu adresteki ailem (Ankara, Yozgat sancağının Aşağı Çatak mahallesinde Hacı Kamil Efendizade Kadı Mehmet Efendi) tarafından Kızılay vasıtasıyla adıma iki postada 20 lira gönderildiğini, yukarıda adı geçen adres tarafından birçok defalar mektup aldım ise de gönderilen parayı alamadığımı arzla, bulunması lazım gelen uzun tahkikat sonucunda neticenin sonuçlandırmasını istirham ve hürmetlerimi arz ederim."³⁷ diyerek şikâyetini dile getirmiştir.

1916 sonlarından 1920 başına kadar Hindistan Bellary kampında esir hayatı geçiren 156. Alay Komutanı Yarbay Hasan Yetimi 171 sayfalık bir layiha hazırlamıştır. Yetimi raporunda Bellary kampı ile ilgili olarak: "Karargâhın açılışından salıverme zamanına kadar geçen süre içindeki ölüm miktarı beş ile altı subay ve üç yüze yakın erden oluşmaktadır. Bu sayı yaklaşık mevcut kuvvetin yüzde biri oranındadır.³⁸ Yedek subay Muhittin Erev de, Bellary kampı esaretine ait hatıralarında en büyük sıkıntının ailelerden, vatandan haber alamamak olduğunu anlatmıştır.³⁹

Burada yıllar içinde vefat eden askerlerimiz daha sonra Türk Mezarlığı adıyla anılacak olan ve bugünkü Türk şehitliğinin bulunduğu bölgeye, mahalli

35 Türkiye Cumhuriyeti Yeni Delhi Büyükelçiliği resmi internet sitesi, "Şehitlikler" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://yenidelhi.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=164388>)

36 *Şehitliklerimiz*, a.g.e., s.104.

37 *Cepheden Mektuplar*, a.g.e., s.131.

38 Taşkiran, a.g.e., s.107.

39 Muhittin Erev, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Hatıraları", *Hayat Tarihi Mecmuası*, Sayı 8, Eylül 1967.

Müslüman halk⁴⁰ tarafından gömülmüştür. Ancak Hint Hava Kuvvetlerine ait havaalanı genişletme çalışmaları sırasında, mezarların çoğu tahrip edilmiştir. Mahalli halktan Müslüman Cemiyeti başkanı ve çocukluğundan beri şehitlerimizden durumunu bilen 88 yaşındaki şeyh Hacı Adem Sahab'ın yakın ilgisi ve Yeni Delhi Büyükelçiliğini bilgilendirmesiyle, 1968 yılından beri anılan mezar yerleriyle ilgilenilmiş ve resmi şehitlik yapımı için 1986 başvurusundan⁴¹ 11 yıl sonra 1997 yılında bir şehitlik yapılmıştır.⁴² Bölgede 600 mezar yeri tespit edilmesine rağmen şehitliğimizde yalnızca biri Abdüsselam Paşa'ya ait olmak üzere iki mezar bulunmaktadır. Diğerinin kitabesinde bir şey yazmadığından, kime ait olduğu bilinmemektedir. Şehitliğin bakımından Yeni Delhi Askeri Ataşeliği sorumludur.⁴³

6.2. Sümerpur Türk Şehitliği

Şehitlik Rajasthan eyaletine bağlı Sümerpur Kasabasındadır. I. Dünya Savaşında Irak'ta bulunan birliklerimizden Bağdat, Musul, Süleymaniye bölgelerinde İngilizlerce esir alınan askerlerimiz Sümerpur esir kampına götürülmüşlerdir. Kampı ziyaret eden Kızılhaç heyeti, raporunda 1916 yılında kırk dört ölüm ve %1 ölüm oranıyla, ziyaret ettikleri diğer kamplara göre oranın çok düşük olduğunu ifade etmiştir. Buradan hareketle 1916 yılı kamp mevcudu 4500 esir olarak hesaplamıştır.⁴⁴

Burada bir şehitlik yapılması ve mezarların tespiti için yıllar önce müraaat edilmiş, ancak Hindistan buna olumlu cevap vermemiştir.⁴⁵ Bu izin Kasım 2011'de alınabilmıştır. MSB'den bir keşif heyetinin çalışmalarını müteakip şehitlik projesi hazırlanmıştır.⁴⁶ Daha sonra şehitliğin yapım işi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından yürütülmüş ve bir komisyon oluşturularak 23-26 Nisan 2013 tarihlerinde Hindistan'a ziyaret gerçekleştirilmiş ve projeye son hali verilmiştir.

Bunlardan başka Hindistan'da resmi statüde olmayan iki şehitlik daha vardır. İlki Deolali Şehitliği ki, Maharashtra eyaletinin Nashik kentinin Deolali

40 Hindistan'daki Müslüman halkın bu dönemde Türkiye ve Türklere yakın ilgi ve yardımı söz konusudur. Bu bağlamda örneğin; 17 Ekim 1919'da Türk Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek amacıyla Türkiye için oruç tutup dua etmişler, grevler yapılarak İngilizlerle işbirliğinden kaçınılan pasif direnme kampanyaları ve Ankara için yardım kampanyaları ve eylemler düzenlemişlerdir. Bu eylemlere engel olmak isteyen İngiltere 30 bin kişiyi tutuklayarak sert tedbirlere başvurmuştur. (Leyla Kaplan, "Panislamizm Propagandası ve Esirler". *Türk Yurdu*, 20(160), Aralık 2000, s.144.)

41 *Yurt Dışı Şehitlikler*, a.g.e., s.28.

42 Taşkıran, a.g.e., s.137.

43 Türkiye Cumhuriyeti Yeni Delhi Büyükelçiliği resmi internet sitesi "*Bellary Şehitliği*" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://yenidelhi.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=164388>)

44 Taşkıran, a.g.e., s.138.

45 *Şehitliklerimiz*, a.g.e., s.104.

46 Türkiye Cumhuriyeti Yeni Delhi Büyükelçiliği resmi internet sitesi "*Sümerpur Şehitliği*" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://yenidelhi.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=164388>)

Gazi

Akademik
Bakış

147

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

kasabasında meskûn mahallin içindedir. Şehitlik olarak ayrı bir alan mevcut olmayıp, geniş bir Müslüman mezarlığı içinde ve şehitlerin defin yerleri birbirlerinden ayrı noktalaradır. Şehitlikte biri türbe olmak üzere on iki mezar mevcuttur. Bu mezarlardan on bir adedi MSB Şehit Mezarı Projesine uygun olarak 2008 yılında yaptırılmıştır. İkincisi ise; Asansol Şehitliğidir ve Batı Bengal eyaletindeki Asansol şehrinde bulunmaktadır. Şehitlikte 19 şehit mezarı bulunmaktadır. Bu şehitlerimizden biri hariç diğerlerinin kimliklerini belirten bir işaret yoktur. Bakımı mahalli Müslüman halk tarafından yapılmaktadır.⁴⁷

7. Irak

Osmanlı Ordusunun I. Dünya Savaşında İngilizlere karşı çarpıştığı cephelerden birisi olan Irak'ta resmi statüde iki Türk şehitliği bulunmaktadır. Şehitliklerin biri Bağdat'ta Türk Büyükelçiliğinin bulunduğu Veziriye semtinde, diğeri ise Kut vilayetinde, Kut-Basra yolu üzerindeki El-Amara'dadır. Milli Savunma Bakanlığı verilerine göre I. Dünya Savaşında Irak cephesinde isimleri tespit edilebilen şehitlerinin sayısı 227'si subay ve 2143'ü er olmak üzere toplam 2370'tir. Bu askerlerin büyük bir kısmı Kut Al-Amara, Felahiye, Salman-ı Pak, Beyti İsa, Nasırıye, İmamı Mehmet, Garraf ve İstilat muharebelerinde şehit düşmüşlerdir.⁴⁸

7.1. Bağdat Türk Şehitliği

Şehitlik Irak cephesinde şehit olan askerlerimiz için yapılmıştır. Şehitlik arazisi 1937 yılında Irak tarafından Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğine tahsis edilmiştir. Şehitliğe 1952 yılında da 1630'da Osmanlı İmparatorluğunun Bağdat'ı fethi esnasında şehit olan sancaktar Genç Osman'ın naaşı nakledilerek, kendisi için bir anıt mezar yapılmıştır.⁴⁹ Bunun yanında şehitlikte bulunan mezar taşları, I. Dünya Savaşında Irak cephesinde şehit düşen askerleri temsil etmektedir. Şehitlikte Genç Osman'ın hariç gerçek mezar yoktur, sadece 204 adet simgesel mezar taşı bulunmaktadır. Bununla birlikte bu cephede şehit düşen Türk askerlerinden ismi belirlenebilen 227 subay ve 2143 er olmak üzere toplam 2370 kişinin ismi şehitlikte bulunan anıt üzerindeki levhalarda yazılıdır. Şehitliğin sorumluluğu, Bağdat Büyükelçiliği Askeri Ataşeliği'ne verilmiştir.⁵⁰

7.2. Kut Türk Şehitliği

Şehitlik 1952 yılında Türk dostu Ali Emir Rafia adlı zengin Iraklı bir kadının bağışladığı arsa üzerine, kendisi de Kut El-Amara muharebelerine katılmış olan Bağdat Büyükelçisi Rahmi Apak'ın teşebbüsü ve gayretleri ile yapılmıştır. Şehitlikte I. Dünya Savaşında Kut El-Amara'da şehit düşmüş 7'si subay 43'ü er

47 Türkiye Cumhuriyeti Yeni Delhi Büyükelçiliği resmi internet sitesi "Sümerpur Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://yenidelhi.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=164388>)

48 Türkiye Cumhuriyeti Bağdat Büyükelçiliğinden 25 Kasım 2013 tarihinde Irak'ta bulunan şehitlikler hakkında e mail yoluyla alınan bilgi.

49 Türkiye Cumhuriyeti Bağdat Büyükelçiliğinden 25 Kasım 2013 tarihinde Irak'ta bulunan şehitlikler hakkında e mail yoluyla alınan bilgi.

50 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Bağdat Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

Gör

olmak üzere toplam 50 şehidimiz bulunmaktadır. Şehitlikte yalnızca dikili bir abide mevcut olup beton mezar taşları simgeseldir.⁵¹

8. İngiltere

8.1. Man Ada'sı Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşında İngilizlerce esir alınan 115 Türk askeri Man Adası'nda bulunan Knockaloe Esir Kampına getirilmiştir.⁵² Bu askerlerin buraya hangi cephe-den veya esir kampından getirildiğine dair bilgiler yeterince ayrıntılı değildir. Ancak Osmanlı arşivlerinde bu adada 110 Türk sivil esirinin bulunduğu belirtilmekte ve bu rakam İngiliz kaynaklarınca da doğrulanmaktadır.⁵³ Şehitlik burada vefat eden 7 Türk askerinin defnedildiği yerdir. Dışişleri Bakanlığı burada yatan Türklerin varlığından 1970 yılında haberdar olmuştur. Bir takım yazışmalardan sonra 1972 yılında Birleşik Krallık Savaş Mezarları Komisyonu aracılığıyla her mezarın başına ayrı bir taş dikmek suretiyle St. Patrick Kilisesinin bahçesinde ayrı bir alan Türk şehitliği olarak düzenlenmiş ve resmi statüye kavuşmuştur. Şehitliğin bakımından Londra Askerî Ataşeliği sorumludur.⁵⁴

9. İran

9.1. Selmas Türk Şehitliği

Kafkas cephesinde 28 Nisan - 01 Mayıs 1915 tarihleri arasında Ruslarla Selmas bölgesinde yapılan muharebelerde 2500 askerimiz şehit düşmüştür.⁵⁵ Yine bu bölgede Dize, Bent, Şamelkan, Ganuslu Daşka'da Haydarabat köylerinde 1800, Bestun'da da 6000 şehit mezarı vardır⁵⁶. Ayrıca Tebriz Hoy Dilman, Kirmanşah, Kasr-ı Şirin bölgelerinde de sayıları binleri aşan Türk şehitleri yatmaktadır.⁵⁷ İşte bu şehitlik bu askerlerimiz için yapılmıştır. Şehitliğin bakımından Tahran Askerî Ataşeliği sorumludur.

10. İsrail - Filistin – Ürdün – Lübnan

I. Dünya Savaşında Filistin ve çevresinde binlerce askerimizin şehit olduğu ve bu gün o topraklarda yattıkları bilinmektedir. Fakat maalesef onların adına ne bir mezar taşı, ne de bir iz yoktur.⁵⁸ Bugün mevcut olanlar Filistin'de Gazze,

Gazze

- 51 Türkiye Cumhuriyeti Bağdat Büyükelçiliğinden 25 Kasım 2013 tarihinde Irak'ta bulunan şehitlikler hakkında e mail yoluyla alınan bilgi.
- 52 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Man Adası Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)
- 53 Taşkıran, a.g.e., s.249.
- 54 Türkiye Cumhuriyeti Londra Büyükelçiliğinden 23 Kasım 2013 tarihinde İngiltere'deki şehitlikler hakkında e mail yoluyla alınan bilgi.
- 55 İhsan Ilgar, *Yeryüzünde Türk Mührü Şehitliklerimiz*, Yağmur yayınları, İstanbul 2000, s.131.
- 56 Ilgar, Tarih Boyunca Türk Şehitlikleri, a.g.e., s.64.
- 57 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Selmas Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)
- 58 İsmail Kahraman, *Cebel-i Tarık'tan Çin Seddi'ne Zaferlerimiz ve Şehitliklerimiz*, Belgesel Yayıncılık, Ekim 2005, s.65.

Şeria Vadisi, Şam ve Beyrut'ta savaştan sonra Türk askerleri için temsili olarak yapılmıştır. Dolayısıyla bu bölge cephelerindeki şehit ve esir sayısını doğru olarak tespit etmek oldukça zordur.⁵⁹ Ayrıca Milli Savunma Bakanlığının resmi internet sitesi ve "Yurt Dışı Şehitlikler" kitabında Filistin, Lübnan şehitlikleri geçmemektedir. Dolayısıyla biz de ülke isimleri ve sınırları farklı olsa da bu bölgedeki şehitlikleri bir arada ele alacağız.

10.1. Ramle Türk Şehitliği

İsrail Ramle'de I. Dünya Savaşı'nda Kudüs civarında, görev yapan 3. Ordu ve 6. Kolorduya mensup şehit düşen 3000 askerimizin anısına 1999 yılında anıt dikilmiştir. Şehitliğin bakımından Telaviv Askerî Ataşeliği sorumludur. Şehitlikte esarete ölen 416 Türk askerinin kemik bakiyeleri mevcuttur. İngilizler Ramle Askeri Mezarlığında ayırdıkları, takriben 50x20 metre karelik bir çimenliğe topladıkları Türk şehitlerinin kemiklerini defnederek çimenliğin başına güzel bir taş duvar yaptırılmışlar, üzerine de "Besmele ve Kelime-i Tevhid" yazmışlardır. Burada yatanların çoğu Hayfa, Yafa gibi yerlerden toplanarak Ramle'ye nakledilmişlerdir. Muhtelif hastanelerde ölenler de buraya defnolunmuştur.⁶⁰

59 Şöyle ki; Filistin, Suriye, Irak'ta İngilizlerle çarpışan Osmanlı orduları için 1917- 18 yılları hayati bir önem taşıyordu. Bozgun ve hezimet sadece imparatorluk bakımından belirleyici olmakla kalmıyor; bölgesel yeni oluşumları tetiklemesi nedeniyle dünya tarihinde de ayrıcalıklı bir yer tutuyordu. Ne var ki; cereyan eden büyük bozgun sırasında Osmanlı ordusu dağılıyor, ordu mensupları geniş çapta esir düşüyorlardı. Birlikler doğal olarak bütün ağırlıklarını terk ediyor, geride bırakıyorlardı. Bunlar kimi yerde imha ediliyor kimi yerde de düşmanın eline geçiyordu. 3. Süvari Tümeni 8. Alaydan Ahmet Çavuş'un koruduğu sancağı ağlayarak teslim ederken söyledikleri birliklerimizin durumunu apaçık ortaya koyuyordu: "Bu sandığın içindeki 8. Alayın sancağını kurtarmak için çok uğraştım. Rabva'dan itibaren her yerde Arapların baskınlarına taarruzlarına uğradık. Arkadaşlarımız şehit oldu. En ufak ve en büyük tehlikelerde hepimiz bu sandığı kurtarmak için hiçbir fedakârlıktan çekinmedik. Buraya kadar getirdim. Buyurun size teslim ediyorum. Bundan sonra nasıl emrederseniz öyle yaparım." Aynı birlikte komutan olan Şefik Güralp, daha sonra şu satırları kaleme alıyordu: "Bu sandığın içinden sancakla beraber bazı evrak çıktı. Erat arasında pek çok hasta vardı. Subay namzedi Celal ve Haydar'da hasta olduklarından sancak ve evrak bunlara teslim edilerek geriye gönderildi. Azami geriye gitmeleri büyük bir tehlike vukuunda evrakın imhası, sancağın kurtarılması, kurtarmak imkânı kalmayınca yakılması tembih ve hepsi geriye sevk edildi." Ölmek ve esir düşmek tehlikesini göz önünde bulunduran komutanlar, askeri malzemeyi terk ederken askerlik namusunu temsil eden sancağı ve değerli evrakı da yakıtılarak imha ediyorlardı. Bu uygulama sırasında kaçınılmaz olarak başta savaş cerideleri ve günlükler olmak üzere bütün askeri evrak da yakılıyor, elden çıkıyordu. Osmanlı kuvvetlerinin faaliyetlerini içeren belgeler sadece savaş koşullarında yok edilmekle kalmıyordu. Bunların önemli bir kısmı da Osmanlı ordusunda görevli Alman subayların elinde kalıyordu. Hiç kuşku yoktur ki; belgelerin bir kısmını da bu Alman subayları imha ediyor/ettiriyor, muhafaza edebildikleri diğer kısmını ise dönerken ülkelerine götürüyorlardı. Yıldırım Ordular Grubu Kurmay Başkanı Yardımcısı Hüsnü Emir (Erkilet) Paşa bu konuyu kaleme aldığı "Yıldırım" adlı kitabında şunları ifade etmiştir: Üzüntü vericidir ki; harp tarihimize ait pek mühim vesikaların tamamı bugün elde mevcut değildir. Bunların büyük kısmı ya mütareke sırasında Almanya'ya götürülmüş veyahut Filistin ricatı sırasında yanmış ve kaybolmuştur. Bu sebeple kayıtlı ve itimada değer hatırlamaların, hatıraların ve özel vesikaların bu konuda büyük bir kıymet ve özel önemleri vardır. (Murat Çulcu, *Arşivi Kaybolan Savaş Sina Filistin Suriye Cephesi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2009, s.5-7.)

60 Özalp, a.g.t.s.29.

Görüş

Akademik
Bakış

150

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

10.2. Beer Sheva (Birüssebi) Türk Şehitliği

İsrail Beer Sheva 298 şehidin bulunduğu şehitlikdir. Bu bölgede I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerle yapılan muharebelerde 5000 civarında şehit verilmiştir.⁶¹ Beer Sheva Cephesinde şehit olan askerlerimizin anısına Beer Sheva Belediyesinin de katkılarıyla 21 Ekim 2002'de yapılmıştır. 31 Ekim 2008'de Türkiye'den Atatürk büstü getirtilerek, anıtın da bulunduğu meydana Mustafa Kemal Atatürk Meydanı adı verilmiştir. Bakımından Tel Aviv Askerî Ataşeliği sorumludur.

10.3. Gazze Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşı'nda İngilizler Gazze üzerine üç büyük taarruz düzenlemişlerdir. Bu taarruzlarda şehit olan askerlerimize ait mezarlar sürülerek yok edilmiştir.⁶² Daha sonra bulunan 184 mezar için burada bir şehitlik yapılmıştır. Bakımından Tel Aviv Askerî Ataşeliği sorumludur.

10.4. Zeytindağı Türk Şehitliği (Kudüs Şehitliği)

I. Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesinde muharebelerde 2550'den fazla şehit verilmiştir. Daha sonra şehit olan askerlerimizin kemikleri toplanarak kabirleri şimdi şehitliğin olduğu yeri nakledilmiştir.⁶³ Bakımından Tel Aviv Askerî Ataşeliği sorumludur.

10.5. Hint - Türk Harp Mezarlığı

I. Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden Türk ve Hint askerleri için Kudüs Talpia'da yaptırılmıştır. Orijinal plakada çok büyük olarak inşa edilen ve kabir yerleri belli olan mezarlığın 1948 ve 1967 savaşları esnasında ve sonrasında birçok bölümü kaybolmuş olup planda belirtilen mezar yerleri bugün yerleşim yerlerinin altında kalmıştır. Şehit sayısı 290'dır Bakımından Commonwealth Harp Mezarlıkları Komisyonu sorumludur.⁶⁴

10.6. Tul Karem Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşı'nda bu bölgede şehit olan 272 Türk askerinin yattığı şehitlikdir.⁶⁵ Bunların yanında Eria bölgesinde 20. Kolordunun İngilizlerle yaptığı savaşta 3000'den fazla Türk askeri şehit düşmüştür. Fakat bugün burada bir şehitlik bulunmamaktadır. Lübnan'ın Beka vadisindeki Zahle bölgesinde birçok şehit verildiği bilinmektedir. Fakat bugün şehit mezarlarından hiçbir eser ve iz yoktur.⁶⁶

61 Ilgar, *Yeryüzünde Türk Mührü Şehitliklerimiz*, a.g.e., s.114.

62 Aynı yer.,s.114.

63 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Zeytindağı/Kudüs Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

64 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Hint-Türk Harp Mezarlığı" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

65 Özalp; a.g.t.,s.35.

66 *Kahraman*, a.g.e., s.64-65 .

Gazi

Akademik
Bakış

151

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

11. İsveç

11.1. Haparanda Türk Şehitliği

İsveç'teki bu şehitlik Milli Savunma Bakanlığının şehitlikler listesinde yer almamaktadır. Ancak bir gazetede yayınlanan "Kutuptaki Türk Şehitliği" başlıklı bir haber/yazı⁶⁷ Haparanda şehitliği hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Bu sebeple biz de söz konusu şehitliği buraya almayı faydalı bulduk.

12. Kıbrıs

12.1. Çanakkale Türk Şehitliği

Çanakkale cephesinde İngilizler tarafından esir alınan 2000 kadar Türk askeri 1916 Ekim ayından itibaren Kıbrıs'ta Magosa Karakol bölgesinde inşa edilen esir kampına getirilmişlerdir. Buradaki esirlerin bir kısmı ecelleriyle bir kısmı da firar ederken İngilizler tarafından vurularak şehit edilmişlerdir.⁶⁸ Bu kamp 1923 yılında Cumhuriyet ilanına kadar açık kalmıştır.⁶⁹ Çanakkale şehitliğinde⁷⁰

67 Şehitlikle ilgili bilgi sahibi olmamızı sağlayan gazete haberi şu şekildedir: Bir gün arabamla giderken, radyoda bir bayan konuşmacının "Türkiska soldater ..." (Türk askerleri) diye konuştuğunu duydum. Eve gelince radyoemini telefonla arayıp konuşan bayanın ismini öğrendim. Elsa Maria idi. I. Dünya Savaşı sırasında Rusya ve Sibiry'a da Kızılhaç adına hemşire olarak çalışmıştı. Bazı kitapları vardı. Yazacaklarını onun kitaplarından ve kendisinden telefonla öğrendiklerimin bir özeti sayılır. Elsa Maria I. Dünya Savaşı'nda, Moskova'da Kızılhaç görevlisidir. Çarlık Rusya'sı, savaşta esir aldığı askerleri Sibiry'a gönderir. Adı geçen bayan da askerlerle birlikte Sibiry'a gider. Orada onlara yardımcı olmaya çalışır. Ruslar Moskova'dan, trenler dolusu esiri, Kutuplara göndermektedir. Yolcu treni ile değil yük vagonlarıyla. Trenlerin kapısı açılınca, çoğu zaman, askerler donmuş hâlde sapır sapır yere düşmektedir. Hatta trenlerde tuvalet yapamadıklarından bazı askerlerin bağırsakları, mideleri patlamış ve ölmüştür. Sağ kalan askerler de bitkin ve hastadır. Elsa Maria bu hastaları iyileştirmek için uğraşır. Bir gün Rusya'da ihtilâl olur ve Rusya savaştan çekilir. Fakat iç savaş hâlâ sürmektedir. Ne Rusya, ne de başka ülkeler esirlerle ilgilenir. Sosyalistler iktidarı sağlamıştırdıktan sonra asayiş sağlanır. Böylelikle askerleri savaşta esir düşen ülkeler, gerekli olan insan ve araçları Sibiry'a göndererek esirlerini ülkelerine götürürler. Fakat Türk esirleri orada kalmayı sürdürür. Çünkü Türkiye Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'na başlamıştır, esirleri Sibiry'a dan getirecek ne zaman, ne de para vardır. Elsa Maria Türk esirleri önce trenle, sonra da gemiyle İsveç'in kuzeyindeki Haparanda kentine getirir. Orada kilisenin hastanesinde tedavi ettirmeye çalışır. Bu arada ölenler kilisenin bahçesine gömülür, sağ kalanlar da Türkiye'ye gönderilir. Daha sonra, ölenler için bir anıt mezar yaptırılır. (Ünal Bolat, "Kutuptaki Türk Şehitleri", *Türkiye Gazetesi*, 11 Şubat 2012).

68 Ahmet Sami, *Magosa'da Toprağa Verilen Şehitlerimiz*, Magosa 1964, s.3.

69 Ulvi Keser, "Kıbrıs'ta Çanakkale Savaş Esirleri Ve Savaş", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Bahar 2007, s.1-68.

70 Çanakkale Şehitliği ile ilgili ayrıntılı bilgiye ne şekilde ulaşıldığı konusu ilginçtir. Bütün bu faaliyetlerin temelinde halen Londra'da yaşamakta olan Kıbrıs asıllı Cafer Ertuğrul bulunmaktadır. 1960'lı yıllarda nişanlısının yaşadığı İngiltere'nin Doncaster bölgesine giden Cafer Ertuğrul burada antika pazarını da ziyaret eder ve koleksiyonu için eski bir antika sandık satın alır. Londra'ya döndükten sonra söz konusu sandığı çatı katına kaldıran ve yıllar sonra temizlik için çatıya çıktığında bu sandığı hatırlayan Cafer Ertuğrul'u bir sürpriz beklemektedir. Sandığın içinden General Rommel tarafından El-Alamein de askerlerine hitaben yazılmış bir mesajla askeri raporlar çıkar. Aynı sandıktaki bir başka zarfın içinde ise Kıbrıs'ta esir kampında hayatını kaybeden Türk askerlerinin isimleriyle, bunlara ait bilgiler vardır. Gazi Mağusa

Göz

Akademik
Bakış

152

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

söz konusu esir kampında vefat eden 287 askerlerimiz yatmaktadır. Şehitlik anıtı 15 Şubat 1980'de açılmıştır.⁷¹

13. Macaristan

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti kendi milli cephelerinin yanında anlaşmalar gereği Galiçya, Makedonya ve Romanya'ya da kuvvet göndermiştir. Türk kuvvetlerinin bu cephelere gönderilmelerinin en önde gelen gerekçelerin den biri Çanakkale cephesinin 1916'da kapanması ve burada yığılmış Türk birliklerinin serbest kalmasıdır. Türk Başkomutanlığı tarafından bu kuvvetlerin büyük kısmını Doğu Anadolu'ya sevk etmenin yanı sıra durumun hiç de iyi olmadığı Irak, Filistin cephelerine de kaydırılması düşünülmektedir. En genç ve deneyimli askerlerin bulunduğu birlikler Türk cephelerini takviye etmek yerine Galiçya-Romanya sonradan Makedonya'ya da gönderilmiştir.⁷²

Bu bölgeye 15. Kolordu gönderilmişti. Kolordunun mevcudu savaşın başında 32000 idi. Muharebelerin sonunda ise bunun 18000'i şehit düşmüştür. Türk askeri muharebeler esnasında kendilerine savunmaları için tahsis edilen bölgelere o kadar aşına olmuş ki, birbirlerine, şehit oldukları takdirde aynı yere gömülmelerini vasiyet etmişlerdir. Bu sebeple tespit edilen şehit sayısı ve kabirleri çok azdır.

13.1. Budapeşte Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde şehit olan askerlerimize aittir. Yapılış tarihi 1926'dır. Budapeşte şehrinin Tuna nehrinin doğusunda Peşte kısmında Kozmo caddesindedir. Şehitliğin toplam alanı 4598 metrekare olup, şehit mezarlarının bulunduğu bölüm 1718 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Bu şehitler önce Macaristan'ın çeşitli yerlerinde gömülü iken, 1930'da Macar Hükümeti bir dostluk eseri olarak bu şehitliğimizi inşa ettirmiştir. Şehitlikte şehit sayısı 512'dir. Galiçya Şehitliği olarak da bilinir. Şehitlik Budapeşte Kent Mezarlığı içinde ortasında ay-yıldızlı Galiçya Şehitleri Anıtının yer aldığı duvarla çevrili ayrı bir bölümdür. Her yıl, 18 Mart Şehitler Günü'nde tarafımızdan ve 1 Kasım "Ölümler Günü"nde ise Macar tarafınca programlı anma törenleri düzenlenmektedir.⁷³ Şehitliğin arazisi Macar Hükümeti'ne ait ise de; şehitlik olarak kullanma hakkı süresiz hükümetimize devredilmiştir.⁷⁴ Bakımı Budapeşte Askerî Ataşeliğince yapılmaktadır.

Belediyesi tarafından başlatılan şehitlik yapımı sırasında bu belge ve bilgilerden istifade edilmiştir. (Ulvi Keser, a.g.m., s.1-68.)

71 Ulvi Keser, *Fransız Ermeni Kampları İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Düşünce*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları İstanbul 2003, s.195.

72 Şefik Ertem, *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüz bin Türk Askeri*, Kastaş Yayınları, İstanbul 1992, s.354.

73 Türkiye Cumhuriyeti Budapeşte Büyükelçiliğinden 18 Kasım 2013 tarihinde Romanya'da bulunan şehitlikler hakkında e mail yoluyla alınan bilgi.

74 Özalp, a.g.t., s.183.

Gazi

Akademik
Bakış

153

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

14. Malta

14.1. Malta Türk Şehitliği

Osmanlı Donanmasının 1565'te gerçekleştirdiği kuşatma aylar süren kuşatma, Osmanlı Donanmasının yenilgisiyle sonlanmıştı. Sultan Abdülaziz, 1867 yılında Malta'ya yaptığı ziyaret sırasında dönemin Maltalı Baş mimarı Emmanuel Luigi Galizia'dan 1565 yılında Malta kuşatması sırasında şehit düşen Turgut Reis ve askerleri anısına bir şehitlik yapmasını istemişti. İsteğin kabul edilmesi üzerine Sultan Abdülaziz Malta'nın Marsa şehrinde, 1874 yılında bir Türk şehitliği yaptırmıştı. Daha sonra I. Dünya Savaşı sırasında esir olarak adaya gönderilen Türk askerlerinden şehit düşenlerin de defnedildiği şehitlik, 1919-1920 yıllarında tamir ettirilmiş ve Komutan Eşref Bey tarafından Şehitlik Abidesi yaptırılmıştır.⁷⁵

15. Mısır

İngilizler, I. Dünya Savaşında esir aldıkları askerlerin önemli bir kısmını Mısır'daki Seydi Beşir, Ras-El-Tin, Kahire Kalesi, Heliopolis, Maadi, Bilbeis, Turra kamplarıyla, Abbasiye Hastanesi ve Kahire Kızılay Hastanesine yerleştirmişlerdir.⁷⁶ Bu kamplarda şehit olanlardan tespit edilebilenlerin sayısı 14.543'tür.⁷⁷

15.1. Kahire Türk Şehitliği

Filistin Cephesi'nde vuku bulan muharebeler sırasında, İngilizler tarafından esir edilerek Mısır'da çeşitli kamplara ve hastanelere yerleştirilen subay ve erlerden vefat edenlerin toplu halde defnedildiği şehitliktir. Şehitliğe 1945'de Kahire'deki diğer Türk mezarlarından da nakil işlemi yapılmıştır. Abbasiye bölgesinde 1936 yılında yapılan şehitlikte 2500'den fazla askerimiz yatmaktadır. Şehitlik arazisinin mülkiyeti Mısır'a aittir. Bakımından Kahire Asker Atışeliği sorumludur.⁷⁸

15.2. İskenderiye Türk Şehitliği

Şehitlik Filistin Cephesinde İngilizler tarafından esir alınan Türk askerlerinin yerleştirildiği esir kampı bölgesindedir. Askerlerden vefat edenler ve bunların arasında bulunan 13 Türk subayı kampın bir kısmına defnedilmiştir. Daha sonra İngilizler burada küçük bir kabir inşa ederek şehit subayların adları kabrin üzerine yazmışlardır. İskenderiye'de Seyd-i Beşir Semtinde 925 metrekarelik alana 1941 yılında yapılan şehitlikte 500'den fazla askerimiz yatmaktadır. Bakımından Kahire Askerî Atışeliği sorumludur.⁷⁹

75 Türkiye Cumhuriyeti Valetta Büyükelçiliğinden 28 Kasım 2013 tarihinde Malta'daki şehitlikler hakkında e mail yoluyla alınan bilgi.

76 Taşkiran, a.g.e., s.176.

77 Özalp, a.g.t., s. 8.

78 *Yurt Dışı Şehitlikler*, a.g.e, s.70.

79 *Yurt Dışı Şehitlikler*, a.g.e., s.71.

16. Myanmar

İngilizler I. Dünya Savaşında esir aldıkları Türk askerlerinden bir kısmını sömürgeleri olan Myanmar'daki esir kamplarına götürmüşlerdir. Burada yol, demiryolu, köprü ve suni göl yapımında çalıştırılmışlardır. Çalışmayı reddeden birçok askerimiz de öldürülmüştür. 2000 civarı askerlerimiz uzun esaret dönemi boyunca kötü yaşam koşulları ve hastalıklardan burada vefat etmişlerdir. Myanmar'da vefat eden askerlerimiz Thayetmo, Meikhtila, Shwebo, Kyautse ve Yangoon olmak üzere beş ayrı bölgede defnedilmiştir.⁸⁰

16.1. Thayetmo Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşı'nın ilk aylarında Ekim 1914'de Bahreyn ve Basra'ya asker çıkaran İngilizlerle yapılan muharebelere esir alınan Türk askerleri Thayetmo kasabesindeki esir kampına götürülmüşlerdir. Burada zaman içinde vefat eden askerler için Thayetmo'da 1917'de şehitlik yapılmıştır. Şehitlikte 1000'den fazla Türk askeri yatmaktadır. Bakımından Bangkok Büyükelçiliği sorumludur.

16.2. Meikhtila Türk Şehitliği

Burada şehit olan esirler için İngiliz hükümeti bir mezarlık yaptırmıştır. Mezarlıkta Türkçe ve Myanmarca bir kitabe ve çoğu 1916 Mart ve Nisan ayları tarihli mezar taşları bulunmaktadır. Şehitlik kitabesinin Türkçe kısmında; "I. Dünya Savaşı'nda Irak, Suriye, Filistin ve Arabistan cephelerinde Osmanlı ve İngiliz Orduları arasındaki çarpışmalar sırasında İngilizlere tutsak düşerek Burma'ya getirilen ve burada vefat eden aziz Türk askerlerinin anısına" ifadesi yer almaktadır.⁸¹ İlk olarak 1961 yılında fark edilen Meikhtila şehitliğinde 600'den fazla Türk şehit yatmaktadır.

17. Polonya

17.1. Krakow Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesi'nde yapılan muharebelere katılan 15. Kolordu, Uzunköprü ve Alpullu'dan hareketle Krakow üzerinden ilerleyerek 1917 yazına kadar vuku bulan çatışmalara katılmış ve cephenin değişik yerlerinde 1050'den fazla zayıat vermiştir. Bugün çoğu Ukrayna topraklarında bulunan 13 ayrı şehitlikte 15. Kolorduya ait şehitler bulunmakta olup bunlardan biri de Krakow'daki Rakowicki Uluslararası Mezarlığıdır. 1997 yılında yapılan şehitlikte 53 şehidimiz yatmaktadır, bakımı Polonya Askerî Ataşeliği tarafından yapılmaktadır.⁸²

18. Romanya

Romanya'da 1916-1918 yılları arasında 600 civarında Türk askeri esir düşmüştür.⁸³ Bunlardan 218'inin Romanya arşivlerinde kaydı mevcuttur. Bu askerleri-

80 Taşkiran, a.g.e., s.333.

81 Nevzat Çiçek, "Myanmar'daki Osmanlı Şehitliği'nin Hazin Öyküsü", *Tımetürk*, 11 Ağustos 2012.

82 *Yurt Dışı Şehitlikler*, a.g.e., s.74.

83 Çetinkaya, a.g.e., s.39.

Gazi

Akademik
Bakış

155

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

miz zamanla götürüldükleri esir kamplarında şehit düşmüşlerdir. Şipote esir kampında 13, Mastacani kampında 20, Barland kampında 3 askerimiz şehit olmuştur. Ancak bunlara ait hiçbir kayıt bulunamadığından mezarları da belli değildir.⁸⁴

18.1. Braila Türk Şehitliği

Şehitlikte I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1916-1918 yılları arasında Romanya'da şehit düşen askerlerimiz yatmaktadır. Şehitlik, Lozan Antlaşması'nın 126. maddesi ile ilgili olarak, 18 Eylül 1930'da Türk-Romen Hükümetleri arasında imzalanan anlaşma gereği 1935 yılında inşa edilmiştir. 1970 yılında Foçsani Caddesi üzerinde halen bulunduğu yere nakledilmiştir. Şehitlikte ismen tespit edilebilen 12 şehidimiz ayrı kabirlerde, ismi tespit edilemeyen 742 şehidimiz ise toplu kabirde yatmaktadır. Bakımından Bükreş Askerî Ataşeliği sorumludur.⁸⁵

18.2 Bükreş Türk Şehitliği

Bükreş Gençağa bölgesindeki şehitlik, Romanya Cephesi'nde yapılan muharebelere katılan 6. Kolorduya bağlı 15. ve 25. Tümenlerden şehit olan askerler adına 1932'de yapılmıştır. Şehitlikte, kimliği bilinen 400 şehidin mezarı ile kimliği bilinmeyen 575 şehidimiz için de bir büyük toplu mezar bulunmaktadır. Bunlarla birlikte şehitlikte toplam 2231 şehidin yattığı ifade edilmektedir.⁸⁶ Son yıllarda büyükelçilik izniyle çeşitli milletlerden Müslümanlar da buraya defnedilebilmektedir. Şehitliğin bakımından Bükreş Askerî Ataşeliği sorumludur.⁸⁷

18.3. Slobozia Türk Şehitliği

Şehitlikte 1916-1918 yılları arasında Galiçya Cephesi ve Romanya'da şehit düşen askerlerimiz yatmaktadır. Şehitlik 1932 yılında Slobozia Belediyesi'nce yaptırılmıştır ve burada İngiliz, Fransız, Hint, Cezayir, Arap ve Romen askerlerine ait mezarlar da bulunmaktadır. Şehitlikte; Türklere ait 1461 şehidin yattığı toplu bir mezar, 32 tek mezar ve bir anıt bulunmaktadır. Bakım ve onarımından Bükreş Ataşeliği sorumludur.⁸⁸

19. Rusya

Rusya ve Slovakya ile şehitlikler konusunda yeni anlaşmalar imzalanmış ve önümüzdeki süreçte resmi olarak şehitliklerin açılması öngörülmüştür.

19.1. Krasnoyarsk Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşı'nda 5. ve 10. Kafkas Tümenlerimiz Bakü'de, 15. Kolordu Galiçya Cephesinde savaşmış ve on binlerce şehit vermiştir. Bu cephede Ruslar tarafından esir alınan binlerce Türk askeri de vardır. Onlar Orta-Rusya bölgesindeki

84 Çetinkaya, a.g.e., s.41.

85 *Yurt Dışı Şehitlikler*, a.g.e., s.78.

86 Özalp, a.g.t.,s.196.

87 *Yurt Dışı Şehitlikler*, a.g.e., s.76.

88 *Yurt Dışı Şehitlikler*, a.g.e., s.77.

Krasnoyarsk esir kampına götürülmüşlerdir. Birçoğu burada bakımsızlık ve ağır şartlar altında hayatlarını kaybetmişlerdir.⁸⁹

Kayıtlarda en fazla 25 bin civarında esirin yurda dönüşünün sağlandığı anlaşılacakla birlikte 40 bin civarında Türk esirin akıbetinden maalesef kesin olarak haber alınamamıştır. Bu esirlerden izi kaybolup oralarda evlenip yerleşenler, bir iş bulup hayatını sürdürmeye çalışanlar, başka ülkelere geçebilenler olduğu gibi, büyük bir kısmı esir kamplarına sevk edilirken veya kamplarda hayatlarını kaybetmiş olmalıdırlar.⁹⁰ Sibiry'a'da Krasnoyarsk'ta 1915 yılında yapılan bu şehitlikte yatan şehit sayısı bilinmemektedir. Bakımından Moskova Askerî Ataşeliği sorumludur.

20. Sırbistan

20.1. Belgrat Türk Şehitliği

Şehitlikte, Belgrat Umumi Mezarlığı içinde Türk şehitleri için ayrılmış olan yerde I. Dünya Savaşı'nda şehit düşen 6 Türkün gömülü olduğu bölümün yanı sıra mezarlığın Müslüman parseline bitişik 25x30 metrelik kısmında da 700 Türk askerinin yattığı tahmin edilmektedir.⁹¹

21. Suriye

21.1. Katma Türk Şehitliği

Şehitlik Halep'e 25 km uzaklıktaki Heylan Köyü'nde 1934 yılında yapılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilen bölgeyi savunmak üzere Mustafa Kemal komutasındaki 7. Ordu Halep'in 25 km kadar kuzeyindeki Katma'ya çekilerek müdafaa hattı oluşturmuş ve İngiliz birlikleri Heylan Köyü civarındaki vadide püskürtülmüştür. Ancak bu muharebeler esnasında 1000'den fazla askerimiz şehit olmuştur. İşte bu şehitlikte o askerlerimiz yatmaktadır. Şehitliğin bakımından Halep Başkonsolosluğu sorumludur.

22. Suudi Arabistan

22.1. Hicaz (Abha) Türk Şehitliği

Şehitlik, I. Dünya Savaşı ve öncesi dönemde bölgedeki Arap çetelerle yapılan çatışmalar neticesinde şehit olan askerlerimize aittir. Şehitlikte 450'den fazla şehidimiz vardır. Bakımından Riyad Askerî Ataşeliği sorumludur.

Öte yandan bu toprakların her yerinde binlerce şehidimiz yatmaktadır. Ancak onların mezarlarıyla ilgili bugün bir iz kalmamıştır. Savaş sonrası Mareşal Fevzi Çakmak tarafından Beytullahın yakınında bir Türk şehitliği yapılması için

89 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Krasnoyarsk Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

90 Nuri Köstüklü, "I. Dünya Savaşında Rusya'nın Ukrayna Ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler", *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri ve VII. Uluslararası Gagavuz Kültürü Sempozyumu*, 25-30 Haziran 2009, Ukrayna-Kiev, bildiri olarak sunulmuştur.

91 Özalp, a.g.t., s.205.

Gazi

Akademik
Bakış

157

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014

Suudi hükümetine teklifte bulunulmuş, fakat Suudiler "böyle şehitliklerin kurulması İslam dininde en büyük günahlardan sayılır" gerekçesiyle reddetmişlerdir.

23. Ukrayna

23.1. Gutisko Türk Şehitliği

Şehitlik Pidvisoke köyünde 1917'de oluşturulmuştur. Şehitlikte Galiçya cephesinde Ruslarla yapılan muharebelerde şehit olan 200'den fazla askerimizin mezarı bulunmaktadır. Buradaki mezar taşlarından 59 şehidin subay olduğu anlaşılmaktadır.⁹²

23.2. Lopusnya ve Verhnya Lıptsya Türk Şehitlikleri

Şehitlikler Lopusnya Şehrinde Rohatin İlçesi Verhnya Lıptsya Köyünde bulunmaktadır. İki de 1917 yılında yapılmıştır. Lopusnya şehitliğinde Galiçya cephesinde Ruslarla yapılan muharebelerde şehit olan 106 askerlerimiz yatmaktadır. Şehitlikte bulunan abide üzerinde "Hüve'l-Baki - 15'nci Kolordu-yı Hümayun Şühedası Ruhuna Fatiha- Sene 1332 " ibaresi yazılıdır. Bakımından Kiev Askerî Ataşeliği sorumludur.

Verhnya Lıptsya şehitliği yaklaşık yedi metre yüksekliğindeki bir yamacın üzerinde bulunmaktadır. Şehitlikte Galiçya cephesinde Ruslarla yapılan muharebelerde şehit olan askerlerimiz yatmaktadır. Ancak bunların sayısı bilinmemektedir. Şehitlikte dört sıra gömü kubbesi olan 25x50 metre uzunluğunda bir toplu mezar vardır. Ayrıca kırmızı seramik üzerinde beyaz ay yıldız sembolü bulunan bir kitabe de yer almaktadır. Bakımından Kiev Askerî Ataşeliği sorumludur.⁹³

23.3. Meçişçiv Türk Şehitliği

Şehitlik Berejani Meçişçiv Köyü'nde 1917 yılında yapılmıştır. Galiçya cephesinde şehit olan askerlerimiz yatmaktadır. Şehitlikte yatan şehit sayısı bilinmemektedir. Ayrıca Popeliha tepesi yanındaki şehitlikteki mezarlar daha sonra Meçişçiv Şehitliğine nakledilmiştir. Bakımından Kiev Askerî Ataşeliği sorumludur.⁹⁴

23.4. Pukiv Türk Şehitliği

Şehitlik Rohatin İlçesi Pukiv Köyü'nde 1917 yılında yapılmıştır.⁹⁵ Galiçya cephesinde Ruslarla yapılan muharebelerde şehit olan askerlerimize aittir. Şehitlikte 160 şehit yatmaktadır.⁹⁶

92 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Gutisko Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

93 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Lopusnya ve Verhnya Lıptsya Şehitlikleri" "Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

94 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Meçişçiv Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

95 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Pukiv Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

96 *Yurtdışı Şehitliklerimiz*, a.g.e., s.91.

Göz

23.5. Rohatin Türk Şehitliği

Şehitlik Rohatin İlçesi şehir mezarlığı içinde Türk Mezarlığı olarak adlandırılan ayrı bir bölümde 1917 yılında yapılmıştır.⁹⁷ Şehitlikte Galiçya cephesinde şehit olan 54 askerimiz yatmaktadır.⁹⁸ Bakımından Kiev Askerî Ataşeliği sorumludur.

24. Ürdün

24.1. Salt Türk Şehitliği

Şehitlikte I. Dünya Savaşında İngilizlerle yapılan Şeria Muharebeleri sırasında Salt bölgesinde şehit düşen 4. Ordunun 48. Tümeni'ne bağlı 143, 145 ve 191. Piyade Alaylarına mensup subay, astsubay, erbaş ve erlerden yaklaşık 300 asker toplu halde yatmaktadır. Toplu mezarın 1973 yılında bulunmasını takiben, Salt kalesi civarındaki 430 metrekarelik şehitlik arazisi Ürdün Büyükelçiliğimiz tarafından 1986 yılında otuz yıllığına kiralanarak şehitlik inşa edilmiştir. Burada 1989 yılında abide inşa edilmiş ve 1994 yılında şehitlik ile abide birleştirilmiştir. Şehitlik 2004 ve 2008 yıllarında yenilenmiştir. Ayrıca, şehitliğin yanına 2009 yılında bir müze yapılmış ve şehitliğe bitişik Osmanlı Kalesi burcu yeniden inşa edilmiştir. Bakımından Amman Askerî Ataşeliği sorumludur.⁹⁹

25. Yemen

25.1. Yemen Türk Şehitliği

I. Dünya Savaşında İngilizlerle yapılan muharebelerde şehit olan askerimizin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda daha çok 300 binden fazla şehit ifadesi geçmektedir. Çanakkale savaşlarında bile bu kadar fazla şehit vermediğimizi düşünürsek durumun vahameti daha iyi anlaşılacaktır. 1916'da dört bir tarafı kuşatılmış olduğu halde silahsız ve erzaksız olarak, İngilizlerin "görülmemiş metanet" dedikleri, savunmayı yapan Ali Said Paşa Yemen'de üzerinde bütün Türk şehitlerine Fatiha niyaz eden bir anıt diktirmişti. Fakat bugün bu anıt ortada yoktur.¹⁰⁰ Yemen şehitliği Sana'da 2010 yılında yapılmıştır. 20.yy başındaki adı Makbarat al Etrak, yani Türkler Mezarlığı olan¹⁰¹ Yemen coğrafyasında şehitliğimizin bu kadar geç de olsa açılmış olması önemlidir. Şehitlikte yatan asker sayısı bilinmemektedir. Bakımından Sana Büyükelçiliği sorumludur.

26. Yunanistan

26.1. Pire Türk Şehitliği

Pire'de, Atina ve Pire Hastanelerinde ölen Türklerin defnedilmesi için 1859 yılında bir Müslüman Mezarlığı kurulmuştu. Buranın arazisi de, 24 Mart 1890'da

97 Milli Savunma Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Rohatin Şehitliği" Aralık 2013'te alınan bilgi. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)

98 *Yurtdışı Şehitliklerimiz*, a.g.e., s.92.

99 Türkiye Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliğinden 6 Aralık 2013 tarihinde Ürdün'de bulunan şehitlikler hakkında e mail yoluyla alınan bilgi.

100 Özalp, a.g.t., s.140.

101 Mustafa Balbay, *Yemen Türkler Mezarlığı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s.11.

Pire Belediyesi tarafından tanzim edilerek bir noter vesikası ile Osmanlı Devleti'ne verilmişti. Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşında esir olarak Atina'ya götürülen ve orada vefat edenlerin de bu mezarlığa defnedilmesiyle mezarlık, şehitlik hüviyeti kazanmıştır. Şehitlikte bilinen 18 mezar ve bunlardan başka toplu mezar veya mezarlar vardır. Ancak toplu mezar ya da mezarlarda yatan şehitlerin sayısı bilinmemektedir.¹⁰²

Sonuç

I. Dünya Savaşında toplam 375.000 askerimiz şehit, 202.000 askerimiz de esir düşmüştür. Bunlarla birlikte Mondros Mütarekesine kadar 400.000 yaralı, 240.000 hastalık sebebiyle ölüm, 35.000 alınan yaralar sonucu ölüm, 1.560.000 hasta, firar, kayıp vs sebeplerle yaklaşık 2.750.000 askerimizin savaş dışı kaldığı hesaplanmaktadır.

Esir düşen askerlerimizin sayısı 202.000'dir. En çok esir İngilizlere sonra Ruslara, Fransızlara, İtalyanlara, Rumenlere ve Yunanlılara düşmüştür. İngilizler Hicaz -Asir- Yemen cephelerindeki esirlerimizi Mısır'daki kamplara; Sina-Filistin-Suriye ve Irak cephelerinde esir olan askerlerimizi de önce Mısır'a sonra da büyük bölümünü Hindistan ve Burma'ya götürmüşlerdir. Fransızlar da Türk esirleri önce Limni Adasına oradan Korsika Adasına sonra da bir kısmını Fransa'ya nakletmişlerdir. Bu bağlamda 1158 asker Fransa'daki çeşitli çalışma kamplarına götürülmüştür. İtalyanlara ise Trablusgarp ve Bingazi cephelerinde toplam 44'ü subay ve 56'sı erbaş ve er olmak üzere 100 askerimiz esir düşmüştür. Ruslarla yapılan savaşlarda toplam Türk kaybının 200.000'e yaklaştığı tahmin edilmektedir. Bunun 60.000-70.000'i esir, geri kalanı şehit ve yaralıdır. Esirlerimiz Azerbaycan, Moskova, Ukrayna, Astarhan ve Sibirya'ya götürülmüşlerdir. Romanya cephesinde ise Türk askerlerinden 412'si şehit 500-600 kadarı Rumenlere esir düşmüştür.

Esirlerin çoğu geri dönememişler ve esir kamplarında hayatlarını kaybetmişlerdir. Daha sonra hem savaş sırasında şehit düşen, hem de esir edilerek diğer ülkelere götürülen askerlerimiz için şehitlikler yapılmıştır. Bu bağlamda 26 ülkede 54 Türk şehitliği bulunmaktadır. Bunlardan otuz altısı savaşın geçtiği bölgelerde, on sekizi de esir askerlerimizin götürüldükleri esir kamplarının olduğu yerlerde dir.

Kaynaklar

ATABAY, Mithat; "3000 Askerimizin Yattığı Mısır Türkiye İçin Dikkate Değer Bir Toprak Parçası", Mithat Atabay'ın 27.08.2013 tarihinde AA Muhabiri Mehmet Bayer'e yaptığı açıklama, yayınlayan Kamuran Akkuş, www.Haber 3.com)
BALBAY, Mustafa; *Yemen Türkler Mezarlığı*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000.
BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, C.III, Kısım I, TTK Basımevi, Ankara, 1983.
BOĞUŞOĞLU, Mahmut; *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş Yayınları, Haziran 1999.

¹⁰² Yurt Dışı Şehitlikler; a.g.e., s.115.

- BOLAT, Ünal; "Kutuptaki Türk Şehitleri", *Türkiye Gazetesi*, 11 Şubat 2012.
- Cepheden Mektuplar*, Osmanlı Devleti'nin 700'üncü Kuruluş Yıldönümü, TC Milli Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- ÇETİNKAYA, Mehmet; *Vatan Yıldızlardan Uzak mı?*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2011.
- ÇİÇEK, Nevzat; "Myanmar'daki Osmanlı Şehitliği'nin Hazin Öyküsü", *Timetürk*, 11 Ağustos 2012.
- ÇULCU, Murat; *Arşivi Kaybolan Savaş Sina Flistin Suriye Cephesi*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 009.
- DOLMACI, Emine; "Çanakkale'de Savaştlılar Fransa'da Öldüler", *Zaman Gazetesi*, 16 Mart 2008.
- EREV, Muhittin; "Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subayın Hatıraları", *Hayat Tarihi Mecmuası*, Sayı 8, Eylül 1967.
- ERTEM, Şefik; *Birinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'da Yüz bin Türk Askeri*, Kastaş Yayınları, İstanbul.1992.
- GÖRGÜLÜ, İsmet; *On Yıllık Harbin Kadrosu*, TTT Basımevi, Ankara 1993.
- HİÇYILMAZ, Ergun; "Hindiçin'de Esir Türkler", *Yeniüzyıl Gazetesi*, 29 Aralık 1996.
- HİÇYILMAZ, Ergun; *Esir Kampları*, Bilgekarınca Yayınları, İstanbul 2010.
- ILGAR, İhsan; *Tarih Boyunca Türk Şehitlikleri*, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1967.
- ILGAR, İhsan; *Yeryüzünde Türk Mührü Şehitliklerimiz*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2000.
- KAHRAMAN, İsmail; *Cebel-i Tarık'tan Çin Seddi'ne Zaferlerimiz ve Şehitliklerimiz*, Belgesel Yayıncılık, Ekim 2005.
- KAPLAN, Leyla; "Panislamizm Propagandası ve Esirler". *Türk Yurdu*, 20(160), Aralık 2000.
- KESER, Ulvi; *Fransız Ermeni Kampları İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Düşünce*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları İstanbul 2003.
- KESER, Ulvi; "Kıbrıs'ta Çanakkale Savaş Esirleri Ve Savaş", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Bahar 2007.
- KÖSTÜKLÜ, Nuri; "I. Dünya Savaşında Rusya'nın Ukrayna Ve Diğer Bölgele-
rindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler", *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri ve VII. Uluslararası Gagavuz Kültürü Sempozyumu*, 25- 30 Haziran 2009 Ukrayna-Kiev.
- MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI Resmi İnternet Sitesi. Nisan 2014. (<http://www.msb.gov.tr/Birimler/personel/arsivmd/html/Sehitlikler/sehitlikler.html>)
- ÖNDEŞ, Osman; "Galiçya'da Garip Kalan Türkler", *Hayat-Tarih Mecmuası*, 1 Şubat 1973, Sayı 1.
- ÖZALP, Yalçın; *Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1987. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- SAMİ, Ahmet; *Magosa'da Toprağa Verilen Şehitlerimiz*, Magosa 1964.

SOYSAL, İsmail; *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C.I, TTK Yayınları, Ankara 1983.

SÜLEYMANOV, Mehman; *Azerbaycan'da Türk Şehitlikleri*, Harbi Neşriyat, Bakü 2000.

Şehitliklerimiz, MSB İnşaat Emlak ve İskân Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1971.

TAŞKIRAN, Cemalettin; *Ana Ben Ölmedim*, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Türkiye Cumhuriyeti Amman Büyükelçiliği.

Türkiye Cumhuriyeti Bağdat Türk Büyükelçiliği.

Türkiye Cumhuriyeti Budapeşte Büyükelçiliği.

Türkiye Cumhuriyeti Londra Türk Büyükelçiliği.

Türkiye Cumhuriyeti Valetta Büyükelçiliği.

Türkiye Cumhuriyeti Yeni Delhi Büyükelçiliği Resmi internet sitesi, Aralık 2013.
(<http://yenidelhi.be.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes.aspx?ID=164388>)

UYGUR, Yasin; *"Türk Şehitliği Avrupa'ya Örnek Olacak, Aksiyon Dergisi"*, 1 Ağustos 2005.

Yurt Dışı Şehitlikler; Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yıldönümü, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara.

www.trtturk.com.tr/haber/azerbaycanda-turk-sehitligi.html, Aralık 2013.

Göz

Akademik
Bakış

162

Cilt 7 Sayı 14
Yaz 2014